

NNYOGHA OKWU AKPOMAKPO MAKAN NDİ EZINAULO N'ÒBÀ

AUGUSTINA EKWY EZEMOKA

Ngalaba amumamu Igbo, Afrịka na Nzikorita Ozi

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

&

THECLA NGOZI UDEMMADU

Ngalaba amumamu Igbo, Afrịka na Nzikorita Ozi

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

Ìmiedemede

Nchocha a nyochara okwu ndi ahụ ndi Òbà ji eme akpomakpo n'ime ezinaulo. Mbunuuche ndi nchocha bu ichoputa okwu ndi ahụ ndi Òbà ji eme akpomakpo iji mee ka e wepu mgbaghari anya na nhoro okwu akpomakpo dabara adaba okacha mgbe mmadu na-akpo ndi ezinaulo ya maobu mgbe a na-ekwu maka onye ahụ n'azu ya. Okwu akpomakpo bu okwu ndi ahụ e ji akpo maobu okwu maka mmadu n'ihu onye ahụ maobu n'azu ya. Onuogu ndi e jiri mee nchocha di iri ise na isii nke gunyere umunwoke na umunwaanyi. E siri n'ogbe asaa e nwere n'Oba were horo ndi e jiri mee nchocha. E nwetara ngwaoru nchocha a site n'ajuju ederede e jiri gbaa ndi a horo n'ogbe ndi ahụ ajuju onu. Nchocha a mere ka a mara na e nwere otutu okwu akpomakpo ndi Oba ji akporita onwe ha n'ezinaulo dika, aha mmenwa (AMN), aha izizi (AI), aha ikpeazu (AIK), aha ngosi ihunanya (ANI), akpomakpo aha nkowa (AAN), akpomakpo ikwa emo (AIE), aha echichi (AE), aha otutu (AO), akpomakpo ke ekele (AKE), akpomakpo nkwanye ugwu (ANU), aha izizi na aha ikpeazu (AIAIK), akpomakpo efu (AEF), aha ngosi akaoru (ANA), w.d.g. A choputara na ndi Oba na-akpachapu anya na nhoro okwu akpomakpo ndi ezinaulo maka ikwanyere ndi toro ha maobu ndi okenye ugwu ruuru ha.

Okpurukpukwu: okwu akpomakpo, Oba, Ezinaulo, Nkwanye ugwu, Mmekorita.

Mkpelite

Asusu di nnukwu mkpa na mmekorita mmadu na ibe ya. O bu asusu ka mmadu na ibe ya ji akparitauka ma na-enwe mmekorita n'uzo di iche iche n'upa. Ihe niile mmadu na-eme gbadoro ukwu n'asusu n'ihu na o bu asusu ka e ji eziputa ha. O di mkpa ka a mara na asusu abughi naani maka iji ziri ozi maobu ikuziri mmadu ihe. E nwere ike iji asusu gosi onye mmadu bu, gosi ihe jikoro mmadu na ibe ya, gosi usoro obibi ndu, weputa omenala maobu gosi etu mmadu na ibe ya siri didewe na mma. Ihe mmadu na-akpo ibe ya nwekwara ike iziputa udi agwa okwu choro ikpaso onye o na-akpo maobu okwu maka ya na otutu ihe ndi

ozo. Mgbe mmadu choro ikpo mmadu ibe ya maobu kwuo maka onye ahụ, o di mkpa na okwu ga-ama ihe jikoro ya na onye ahụ maobu mara etu ya na onye ahụ siri di iji mara ihe o ga-akpo onye ahụ. Ihe ahụ o ga-akpo onye ahụ ka a na-akpookwu akpomakpo. Akpomakpo na okwu ndi e ji emeputa ya bu otu uzo putara ihe e si egosi mmekorita maobu mmetuta di n'etiti mmadu na ibe ya. O bu n'ih i nke a ka otutu ndi mmadu ji agba mbọ kemgbe ime nchocha iji choputa etu ndi di iche iche si eji okwu akpomakpo egosi mmekorita di n'etiti ha na mmadu ibe ha. Ndi nchocha gbara mbọ ichoputa okwu akpomakpo ndi ahụ ndi Oba ji akporita ndi ezinaulo ha.

Oba bu otu obodo di n'ime okpuru ochichi Udena na Steeti Enugu. O nwere nnukwu okporo uzo gooment i etiti siri Otukpo gafere Oba were gawa Nainti Mail Kona, ma sikwa ebe ahụ ruo Onicha. Eze (2004) na-akwa na ufodu obodo ha na Oba gbara agbataobi bu Imilike, obolo Afọ, Amala, Igwugwu, Ovoko, Eha-Alumona, Nsuka, Obolo Eke. O gara n'ihu kwuo na e nwere ogbe asaa mejuputara Oba, ha gunyere, Owere Ezeoba, Ejuona, Okpu, Amala, Amaoba, Ohomun na Ohebè. Ndi Oba nwere obi abuo ebe ndi obodo ha bi, ha bu, Oba Agu na Oba Ulo. Oba Ulo bu nke a maara di ka ala nnatarachi ha ma burukwa nke ogbe obula nwere ala ma birikwa. Oba Agu bu nke ha na-akpokari Agu Oba bu ala ndi ha nwetara site na mmeri n'agha ha meriri ndi Imilike na ndi Eha-Alumona ha na ha gbara agbataobi na mpaghara ahụ. Ogbe obula nwere ala n'Agu Oba, n'ih i nke a, onye obula nwere ike ibi ebe obula masiri ya. Nwakego na Umezina (2015) na-ekwu na ndi Oba nwere nnukwu ahia ha na-akpo 'Ahia Woldu Banki' maobu 'Orie Oba n'ih i na a na-azu ya ubochi orie obula. O bu nke a mere ndi Oba jiri buru ndi e ji izu ahia mara. Ufodu n'ime ha na-arụ oru ugbo n' Oba Ulo nakwa Agu Oba. E nwekwara otutu ndi Oba na-arụ oru Bekee.

Nkwa gbasara okwu akpomakpo

O nweela otutu nkwa ndi mmadu nyere gbasara ihe okwu akpomakpo putara. Okwu akpomakpo na nkwa nke Murphy (1988) bu okwu ndi ahụ mmadu ji akpo ibe ya nke ihe na-akpali ya bu usoro obibi ndu ha. Murphy kwuru na ihe nke a putara bu na mkpuruokwu nsinasusu ndi ahụ e ji akpo mmadu maobu okwu maka mmadu di ka ugegbe na-egosiputa ihe jikoro mmadu na ibe ya maobu iziputa na o nweghi ihe jikoro ha. Yule (2006) nyere nkwa nke ya were si na okwu akpomakpo bu mkpuruokwu maobu nkebiokwu ufodu ndi ahụ e ji eme ka a mara onye a na-ekwu maka ya. N'okwu nke Yang (2010), okwu ndi ahụ e ji eme akpomakpo di ka igodo e ji akpoghe mkparitauka mmadu na ibe ya nke nwere ike igosiputa mmekorita maobu ihe jikoro mmadu na ibe ya. Yang kwara na otutu oge na e nwere ike iji ihe a koro mmadu gosi ugu a na-akwanyere onye ahụ, ihunanya, nleda anya maobu gosi mkpari a na-enye onye a na-ekwu maka ya. Yang (2010) gara n'ihu kwuo na o nwere uzo ihe ato kpata e ji akpo mmadu ihe obula a na-akpo onye ahụ. O kwuru na nke mbu bu na a na-eji ya eme ka ndi mmadu mara udi mmadu a na-ekwu maka ya maobu ihe jikoro onye na-ekwu okwu na onye o na-agwa maobu onye o na-ekwu maka ya. Nke ozo, a na-eji udi akpomakpo ufodu egosiputa onodu mmadu n'obodo iji gosi ihe onye ahụ bu, igosi afọ, jenda, okwa, na otutu ihe ndi ozo. Yang na-ekwu na a na-eji udi akpomakpo di iche iche akwanyere mmadu ugu site n'udi mmadu onye ahụ bu maobu ebe ha no.

Ndi nchöcha n'aka nke ha hürü okwu akpòmakpò dika mkpürükwu maqbü nkebiokwu ndi ahü mmadü na-akpò ibe ya mgbe ha nò onwe ha ihu na ihu maqbü mgbe okwu na onye o na-ekwu maka ya anöghì onwe ha nso.

Nkòwa okwu akpòmakpò ufòdù

Òtùtù ndi òkachamara n'ìhe gbasara amùmamü asüü ìmèrènnòtù emeela ka a mara na e nwere òtùtù okwu akpòmakpò dì ìche ìche pùtara ìhe mmadü jì akpòrìta onwe ha maqbü ekwu maka mmadü. Ufòdù n'ime ha bü ndi a ga-akòwa ebe a.

Ahàakā

Ahaaka dika Brown na Ford (2003) siri kòwaa bü aha akamkpa a na-akpòkarì mmadü. Ha mere ka a mara na e nwere uzò dì ìche ìche ahaaka nwere ìke ìsi pùta ìhe, ha bü site n'ìkpò onye ahü aha izizi, aha ikpeazü maqbü aha izizi na aha ikpeazü.

Aha izizi: Aha izizi (AI) bü nke e nwekwara ìke ìkpò aha mbü dika Brown na Ford (2003) siri kòwaa. O bü üdì aha e jiri mara onye kpòmkwem òkacha n'ezinaulò maqbü ndi ha na onye ahü metütara nke oma. Brown na Ford (2003) na-akòwa na e nwere ìke ìkpò onye ahü aha ahü n'ihu ya maqbü were ya kwuo maka onye ahü mgbe onye ahü anöghì ebe a na-ekwu maka ya. Ha gara n'ihu kòwaa na ndi tórò mmadü maqbü ndi ókenye na-akpòkarì ndi ha bü ógbò aha izizi (AI), mana nwata anaghì akpòkarì ókenye AI. Òtùtù oge, ìkpò mmadü AI na-egosikarì na okwu na onye o na-agwa okwu maara onwe ha nke oma. Ndi nòkwa n'otu ógbò nwere ìke ìkpòkòrìta onwe ha AI. Brown na Ford (2003) mere ka a mara na adìmnamma mmadü na ìbe ya na ógbò ka a na-agbado ùkwü ìjì mara mgbe mmadü kwesiri ìkpò ìbe ya aha izizi ya.

Mkpòbiri aha izizi (MAI): Site na nkòwa nke Brown na Ford (2003), mkpòbiri aha izizi bü üdì okwu akpòmakpò a na-enweta site n'aha izizi òkacha mgbe e gburu ya n'ìchafü. Ha gara n'ihu na-ekwu na ndi na-akpòkarì mmadü MAI bü ndi ha na ìbe ha maara nke oma.

Aha ikpeazü: Aha ikpeazü nke a ga-akpò AIA site ugbua bü nke Brown na Ford (2003) kòwara dika aha a na-akpò mmadü ìjì gosi adìmiche maqbü ìjì kwanyere mmadü ugwu, tùmadi mgbe onye a na-ekwu maka ya tórò okwu. Ndi bü enyi nwekwara ìke ìkpòrìta onwe ha AIA ìjì gosi adìmnamma ha.

Aha ìzìzì na aha ikpeazü (AIAIK): O nwere òtùtù oge e nwere ìke ìkpò mmadü aha ya niile n'uju, ya bü mgbe a makòrò aha izizi na aha ikpeazü onye ahü. Eleanò (1997) na-egosi na oge ufòdù, ndi mmadü na-akpòkarì ìbe ha aha n'uju òkachasi mgbe okwu chòrò ìgosi ndìiche na mmadü abüò na-aza otu üdì aha izizi. O nwekwara mgbe ókenye nwere ìke ìkpò nwata aha ya n'uju ìjì dòò ya aka na ntì tùmadi mgbe nwata ahü mere ìhe adìghì mma; nwekwaa mgbe ókenye nwere ìke ìkpò ókenye ìbe ya aha n'uju.

Akpòmakpò ndi ezinaulò: Nke a bü aha ndi nò n'otu ezinaulò na-akpòrìta onwe ha ìjì zipùta ìhe jikòrò ha. Eleanò (1997) chòpùtara ufòdù ìhe ndi mba Amerika na-akpò ndi ezinaulò ha dika, *father* bü nke ha nwekwara ìke ìkpò *daddy*; *mother* onye ha nwekwara ìke ìkpò *mum* maqbü *mummy*. Eleanò kwuru na ndi mba Amerika na-akpò nwanne ha nwoke *brother* maqbü AI ha; ha nwekwara ìke ìkpò nwanne ha nwaanyì *sister* maqbü AI ha na òtùtù ndi ózò. Ideh

(2019) chọputara ụfọdụ aha ndị ezinaụlọ (ANE) nke ndị Igbo dika mgbe ha nwere ike ikpo nna ha ‘‘Papa/Mpa/Daadii/Nna’’ maobu kpoo nne ha ‘‘Mama, Mma, Moomii/Nne’’ na otutu ndi ozo.

Aha echichi: Aha echichi (AO) bu udi aha di iche iche e nwere ike ikpo ụfọdụ mmadu chiri echichi n’agbanyeghi afọ ole onye ahụ di, okwa maobu usoro okpukpe onye ahụ (Wardhaugh, 2010). Dickey (1997) na-ekwu na a na-eji udi okwu akpomakpo a egosi udi echichi mmadu chiri ma na-ejikwa ya eziputa nkwanye ugwu.

Aha otutu: Aha otutu na-abukari aha na-egosi na mmadu maara ibe ya nke oma. Na nkwa nke Kahari (1990), aha otutu nke anyi ga-akpo AO bido ugbua bu udi aha e nwere ike iji kwaa udi agwa mmadu, etu onye ahụ di maobu udi agwa onye ahụ na-akpa. Mmadu nwekwara ike iji aka ya nye onwe ya aha otutu site n’agwa o huru onye ozo na-akpa, ma choo ka o zawa aha onye ahụ. Mashiri (1999) tuputara na aha otutu ụfọdụ mmadu na-aza maobu nke ha nyere onwe ha bu nke nwere ike igosi udi mmadu onye ahụ bu.

Akpomakpo nkwanye ugwu

Kahari (1990) mere ka a mara na akpomakpo nkwanye ugwu (ANU) bu mkpuruokwu maobu okwu ndi ahụ e ji eziputa na onye a na-agwa okwu, akpo maobu okwu maka ya nwere okwa di elu n’obodo. Kahari nyere omumaatu okwu akpomakpo nkwanye ugwu n’asusu Bekee dika, *Sir, Your Excellency, Lord, Lady*, w.d.g. Dika Allakbari na Toni (2008) siri kwaa, okwu akpomakpo nkwanye ugwu na sayensi asusu na-eziputa adimiche ogo otu, oluoma, nrube isi, nkwanye ugwu, w.d.g. Ha chikotara ihe ha kwara site n’ikwu na a na-eji udi okwu akpomakpo a egosi ezi agwa na oluoma. Dika o di na Igbo Phrasebook (2013), ndi Igbo na-eji ANU akpo ndi nwere nnukwu okwa n’oha. Ufodu n’ime ha gunyere: ‘Maazi’, ‘Dee’, ‘Deede’, ‘Daa’, ‘Daada’, ‘Ichiè’.

Aha ngosi ihunanya

Aha ngosi ihunanya (ANI) bu aha ndi huru onwe ha n’anya ji akporita onwe maobu nke mmadu ji akpo onye o huru n’anya, (Kahari, 1990). O kwuru na mgbe a na-eme nke a, a na-eji olu nwayo iji gosi adimnamma ndi ha na ibe ha na-akporita. Okwu na onye o na-agwa na-akporita onwe ha aha na-egosi ihe jikotara ha maobu etu ha siri didewe na mma. Kahari (1990) nyere ụfọdụ omumaatu udi akpomakpo a n’Bekee dika, *my dear, my beauty, sweat heart, darling, honey*, wdg.

Akpomakpo nnochionye

Nnochionye na nkwa Okafu na Ewelukwa (2018) bu nnochiaha ndi ahụ na-anochi anya ‘onye’, ‘mmadu’, maobu anya ihe a kpoputara aha ya. Ofomata (2018) n’aka nke ya kwara na nnochionye bu nnochiaha ndi ahụ na-akwa kpomkwem onye a na-ekwu maka ya n’ahiriokwu. Mkpuruokwu a maara dika nnochionye bu: m, gi, ya, anyi, unu, ha, o, o. Anyi ga-akpo ha ANN.

Akpomakpo efu: Akpomakpo efu (AEF) bu udi akpomakpo okwu ji akpo onye o jighi n’aka ihe bu aha ya maobu onye o maghi aha ya (Bruan, 1988). Otutu oge, okwu nwere ike

ima aha onye o choro ikpo mana o choghi ikpo onye ahụ aha ya. E nwekwara ike iji udi akpomakpo a mee ka onye no mmadu ote aka mara na o bu ya ka a na-akpo.

Akpomakpo ahankowa: Akpomakpo ahankowa (ANN) dika aha ya siri di bu aha e ji akowa onye a na-ekwu maka ya maobu agwa okwu (Ofomata, 2018; Okafo na Ewelukwa, 2018). Ha kwuru na ahankowa bu mkpuruokwu e ji akowa mkpooaha. Ha kwara na o bughị okwu obula na-akowa aha bu nkowaaha. Mkpuruokwu ndi e ji eme nkowa bu ndi a: ocha, ukwu, oma, ojii, ajo/ojoo, nta, w.d.g.

Teknoniimi: Teknoniimi (TKM) bu otu n'ime akpomakpo e nwere. Na nkowa nke Akindele (2008) teknoniimi bu aha maobu usoro akpomakpo a na-enweta mgbe e jikotara aha ezinaulo nne maobu nke nna na aha nwa ha, ihe e jiri mara ha maobu udi oru ha na-aru. Akindele (2008) na-egosi na udi aha ndi a na-agbagote n'okwa teknoniimi mgbe ha biara nochie ahaaka maobu aha izizi onye ahụ. O nyere omumaatu dika, 'mama Akin', *Akin'smother*, 'baba John' *John's father*, 'mama Loya' *Lawyer'smother*, w.d.g

Ntuleghari agumagu

A tuleghariri ufodu nchocha ndi okachamara mere bu ndi yitere isiokwu nchocha nke ugbu a iji mara ebe nchocha nke a ga-awudo ukwu. Na nchocha nke Ugorji (2009) mere gbasara okwu akpomakpo ndi e ji egosi okwu oluoma n'ime ezinaulo na Mbieri di n'Owere na Steeti Imo, Ugorji mere ka a mara site na nchoputa ya na otutu ndi mmadu na-esi n'uzo okwu akpomakpo egosi nkwanye ugwu na oluoma. Ugorji kwara na ndi Mbieri na-akpo nwoke toro ha 'Dee' maobu 'Deede'. O kwuru na ha nwekwara ike imako ya na aha izizi (AI) dika 'Dee Chukwuma' maobu 'Deede Chukwuma'. Ha na-akpo okenye nwaanyi maobu nwaanyi toro ha 'Da' maobu 'Daad' makoo ya na AI onye ahụ dika, 'Da Chioma' maobu 'Daad Chioma'. Ugorji kwuru na otutu oge, ihe na-akpali udi akpomakpo a bu etu mmadu na ibe ya siri di maobu ihe jikoro mmadu na ibe ya. Ugorji choputakwara ufodu aha ndi ezinaulo (ANE) na aha nkwanye ugwu (ANU) ndi Mbieri na-akpo ndi okenye, ndi toro ha maobu ndi ka ha n'okwa dika 'nna anyi', 'nna m ukwu', 'nne anyi ukwu', w.d.g. Nchocha a nwetara ntuziaka na ya n'ih i na o mere ka a choputa ufodu akpomakpo ndi ezinaulo dika o di na Mbieri.

Nchocha ozo metutara isiokwu nchocha a bu nke Ezeifeke na Ojonugwa (2019) mere iji choputa etu ndi Igala na ndi Igbo si eji okwu akpomakpo ndi ezinaulo eziputa oluoma maobu agwa oma. Ha mere nchocha a imara etu obodo abuo ndi a si eji okwu akpomakpo egosi ihe jikoro mmadu na ibe ya n'ime ezinaulo di iche iche, ya na iziputa etu ha si eji aha nkwanye ugwu aru oru n'ezinaulo. Ezeifeke na Ojonugwa (2019) jiri atutu oluoma nke Levinson na Brown were tuchaa ngwa nchocha ha. Ha choputara na obodo abuo ndi a na-akwanyere ndi okenye ugwu n'uzo puru iche ma burukwa ndi ejighi omenala ha egwu egwu. Ihe ndi a putara ihe etu ndi Igbo na ndi Igala si eji usoro okwu akpomakpo okacha nke ndi ezinaulo egosi idi n'otu na ikwanyere onye obula ugwu ruuru ya. Ezeifeke na Ojonugwa dika nchoputa ha siri gosi, otutu ndi Igbo na ndi Igala anaghi achọ ka ha mechuo onwe ha maobu onye ozo ihu. Otutu oge ka ha na-agba mbu hu na ha na-akpo onye obula aha ha kwesiri ikpo ya. Ha choputakwara na a na-enwe iwe na mgbaru ihu mgbe mmadu kporo ibe ya aha o kwesighi ikpo ya, okachasi n'ime ezinaulo. Nchocha nke ugbua nwetara enyemaka na ya n'ih i na

nchöcha nke ugbua lebara anya n'üdi okwu akpömakpö di iche iche ndi n'otu ezinaulo na-akpö onwe ha.

Nchöcha nke Ideh (2019) mere gbasara aha na okwu akpömakpö n'Igbo bu nchöcha özo metütara isiokwu nchöcha a. O mere nchöcha maka ahaaka ufödu ndi mmadu na-aza, okacha ndi okenye, ya na aha ndi özo e nwere ike ikpö onye ahü ma e wezuga ahaaka ya. O chöputara na e nwere ötütu ihe nwere ike ime ka mmadu kpöo mmadu aha özo abüghi ahaaka onye ahü. O kwuru na o nwere ike ibü site n'usoro obibi ndü ndi, önödu okwu na önuu, nsiniwu obodo maöbü nke ndi üka, maöbü afö okwu na önuu. Ideh mere ka a mata na e nwere ötütu aha maöbü okwu akpömakpö ufödu mmadu na-akpö ndi töro ha maöbü ndi okenye iji gbara ihu maöbü gosi nkwanje ugwu. Ufödu ömümaatü ö chöputara bu aha maöbü okwu akpömakpö e ji akpö nwoke dika, nwaanyí nwere ike ikpö di ya 'di m, nna m ukwu, öga m'; nwa nwere ike ikpö nna ya 'papa, nnaa, *dad/daddy*'; ndi agbataobi nwere ike ikpö nna mmadu 'papa/nna/daddy Uche'; ndi otu ögbö mmadu nwere ike ikpö onye ahü aha otutu dika 'Önönenyi', w.d.g. Ideh (2019) kpebiri na ndi Igbo bu ndi na-akpö mmadu aha site ka usoro obibi ndü ha siri di. O kwuru na ümüaka anaghi akpö okenye ahaaka ha, mana ndi okenye nwere ike ikpö ümüaka aha ha. Nchöcha a nyere aka gosi otu n'ime nsiniwu ndi Igbo nke putara ihe n'igosí ötütu aha maöbü okwu akpömakpö ndi ahü a na-akpökari ndi okenye maöbü ötütu mmadu iji gosi nkwanje ugwu, nrube isi na igbara ihu.

Usoro nchöcha

Nchöcha a bu nke e mere n'usoro asüsü mmèrènnòtù. Ebe e mere nchöcha a bu n'Oba nke di n'okpuru öchichi Udeni na Steeti Enugu. Ö gaghi adi mfe iji ndi Oba niile were mee nchöcha. N'ihí nke a, iji nweta ihe a türü anya na nchöcha a, e sitere n'ogbe asaa di n'Oba höörö mmadu asatö n'ogbe öbüla nke mere ka önuö ndi e jiri mee nchöcha di mmadu iri ise na isii. Ndi mejuputara önuögu a bu ümüaka, ndi ntorobia na ndi okenye. Site n'ogbe öbüla, a höörö ümüaka abüö n'agbata afö 8 ruo afö 17; ndi ntorobia n'agbata afö 18 ruo n'afö 35; ndi okenye n'agbata afö 36 ruo afö 55 na ndi okenye ndi katara ahü n'agbata afö 56 were gbagowe.

Ngosiputa okwu akpömakpö ndi a chöputara

Site n'aziza ndi a gbara ajuju önu zara, a chöputara ötütu okwu akpömakpö ndi ezinaulo n'Oba ji akporita onwe ha mgbe ha n' onwe ha nso maöbü mgbe onye a na-akpö maöbü ekwu maka ya anöghi ebe a na-ekwu okwu. E gosiputara ha n'okpuru ebe a:

Okwu akpòmakpò maka ‘nna’ n’Ọba

Àgbàtà afò	Okwu Akpòmakpò
8 – 17	ANE - Daadii, Papa
18 – 35	ANE - Daadii, Papa
36 – 55	ANE - Daadii, Papa
36 – gbagowe	ANE - Papa AO - Òdùmodù, Ìchàkà, Ègèdegè, w.d.g. AE- ‘Ògbueshu, /ɔkənɛrɛrɛ/, ‘Ògbuènyìnyà’, ‘Òkanyà’, w.d.g. ANU: Nna anyĩ

Okwu akpòmakpò ndị Ọba maka ‘nne’

Àgbàtà afò	Okwu Akpòmakpò
8 – 17	ANE - Mọmijì, Mama
18 – 35	ANE - Mọmijì, Mama
36 – 55	ANE - Mọmijì, Mama
36 – gbagowe	ANE - Mama AO - Òchìùgò, Egbeoyìbo, /dibəugwu/, Ècharaùgò, w.d.g. AE -/nedəmma/, Ezinne, Neokwukwe, /neiw ^h unɛpə/, w.d.g.

Okwu Akpòmakpò ndị Ọba maka ‘Nwa’

Okwu Akpòmakpò Maka Nwa Nwokè:

Àgbàtà afò	Okwu Akpòmakpò
18 – gbagowe	Aha izizi (AI): Ònyebùchi, Ọfomà Ikechukwu, Èjìọfọ, Nzùbechukwu, Ònyekàchi, Chidièbere, w.d.g.
	Mkpòbiri aha izizi (MAI): Ọfọ, Ònyebù, Nzùbe, Chidì, w.d.g.
	Aha mmenwa (AMN): Nwokeoma, Bọì, Ùsọnwà, Òyòomu, w.d.g.
	Teknòniimi (TKM): Pàpà Ùgò, Pàpà Ngozi, Pàpà Onyemà, w.d.g.
	Akpòmakpò efu (AEF): bìa, lèe enyā’, ‘bìa nwàbe’ maqbù ‘bìaleka
	Akpòmakpò ikwa emo (AIE): ‘Ejọ nwa’, ‘/anəmanə/, mgbashì’, ‘ewu’, /ɛfi/ ‘/atərə/, w.d.g.
	Aha izizi na aha ikpeazu (AIAIK): Àmàechi Ugwuona, Ikechukwu Ọjọbọ, Ọfomà Ngwù, Ònyema Mba, w.d.g.
	Okwu akpòmakpò mgbaghari (OAM): ‘Pàpà, ‘Nnà m’, Pàpà /jire/, Nwanē, Dàadii, w.d.g.
	Aha otutu (AO): Òmegènnàya, /agə m/, Òchọudo, Odogwu, w.d.g.
	Aha echichi (AE): /agəyi/, /ogbɛʃu/, Ọnọnenyi, Fada, Pastọ w.d.g.
	Aha ngosi akaorù (ANA): Dọktọ, /nɔsə/, Lọya, Njiniya Barista, w.d.g.
	NKM: Ọkpara m, Nwa m nwokè

Okwu Akpòmakpò maka Nwa Nwaanyị

Agbata afò	Okwu Akpòmakpò
18 – gbagowe	Aha izizi (AI): Òbìanùju, Chinènyenwā, Ròtennà, Nwamaka, Nwukà, Ùzòàmaka, w.d.g.
	Mkpòbiri aha izizi (MAI): Nònye, Òbìà, Ròte, Ùzò. Chii, Chinwè, Ùkà
	Aha mmenwa (AMN): Bèbi, Asa, Òyòoyò, w.d.g.
	Teknòniimi (TKM): Màmà Ngòzìkà, Mòòmì Ifi, Màmà Ìzùnnà, w.d.g.
	Akpòmakpò efu (AEF): bja, lèe enyā', 'bja nwàbe' maòbù 'bìaleka
	Akpòmakpò ikwa emo (AIE): Ejò nwā', '/anəmanə/', mgbàshì', 'ewu', /eʃi/ 'atərə', w.d.g.
	Aha izizi na aha ikpeazu (AIAIK): Chèkwube Ònugwu, Ngòzìka Ugwuanyị, Ijèoma Òsai, Ndidiamaka Ngwù, w.d.g.
	Okwu akpòmakpò mgbaghari (OAM): Màmà, Nne m, Mòòmì, Màmà /jire/, Nwanē, w.d.g.
	Aha otutu (AO): Òchèndò, Dibù2gwù, Òchommā, w.d.g.
	Aha echichi (AE): Nebù2gwù, Neòkwùkwe, Ezinne, w.d.g.
	Aha ngosi akaorù (ANA): Dòktò, /nəsə/, Loya, Barista, Njiniya, w.d.g.
	NKM: Nwa m nwaanyị, Ada m nwaanyị, w.d.g.
	OAM: /nemə/, Mama, Mòòmì

Okwu Akpòmakpò maka 'di'

Mgbe naanị di na nwunye nọ

Agbata afò	Okwu Akpòmakpò
18 – gbagowe	ANE: Daadii, Papa
	ANİ: Nkèm, /ɔdəmnobə/, /obəm/, /utəm/, w.d.g.
	AO: Òdogwu, Dogo, /ɔʃirəzma/, Èkwuème, Òshìmirì, w.d.g.
	AE: Ukwu2gwù, Atamà, /arəma/, Òmenòhà, Ekajimbà, /ɔʃirəzəma/
	AI: Ìzùnnà, Chinwèubā, Àmàechi, w.d.g.
	MAI: Kwàdo, Ùdokà, Èmekà, , w.d.g.
	ANU: /di mə/, /ɔga mə/, Nna anyị
	TKM: Pàpa Uju, Pàpa Chizàrà, Dàadii Onyema, w.d.g.

Mgbe ha nọ n'ihu ụmụaka ha

A chọputara site n'aziza ndi a gbara ajuju na otutu ndi Oba na-eji otu udi akpomakpo ndi ahụ ha na-eji akpo di ha mgbe o bu naani ha nọ were ha na-akpo di ha mgbe ha nọ n'ihu nwa maobu umu ha. Udi okwu akpomakpo ndi ahụ gunyere, TKM, AO, AE, ANI, ANE, AI.

Mgbe ha nọ n'ihu nne na nna ha

Ndi a gbara ajuju mere ka a mara na umunwaanyi ndi Oba nwere ike iji otutu okwu akpomakpo di iche iche were kpoo di ha mgbe ha nọ n'ihu nne na nna ha dika, 'Daadij', 'Papa' (ANE), '/oga ma/ (ANU)', '/di ma/' (NKM), 'TKM', AO, AE, AI, MAI.

Okwu akpomakpo maka 'nwunye'

Mgbe naani di na nwunye nọ

Agbata afọ	Okwu Akpomakpo
18 – gbagowe	ANE: Mọomii, Māma
	ANI: Nkēm, /ɔdɛmnobə/, Enyanwū ụtutū, /o riekə mə/, w.d.g.
	AO: Ijere nwàanyi, Egbeoyibo, Òchēndò, Ògbuènyinyà, w.d.g.
	Mama Òbià, Nne Òfoma, Mọomii Ùdoka, w.d.g.
	AE: /nedamma/, Ezinnē, Neòkwùkwe, /neiw ^h onɛna/, Nebunē, w.d.g.
	AI: Ngòzikà, Chigòzie, Èberechukwu, Ndidiamaka, w.d.g.
	MAI: Ndidì, Ijè, Nònye, Àmaka, w.d.g.
	AIAIK: Ngòzikà Nwodò, Èbere Ugwuanyi, Ijèoma Agbo, Chiàmaka Òdò, w.d.g.

Mgbe ha nọ n'ihu ụmụaka ha

Site n'aziza ndi a gbara ajuju, ndi nchocha chọputara na mgbe di na nwunye nọ ebe ụmụaka ha nọ maobu mgbe nwoke na-ekwu maka nwunye ya ebe ụmụaka maobu nwa ha nọ, ha nwere ike iji TKM, AI, ANI, ANE. Ufodu nwekwara ike ikpo nwunye ha AIAIK n'ihu umu ha mgbe ha choro igosi nwunye ha n'ihe ahụ o mere maobu ihe o na-eme adighi ya obi mma.

Mgbe ha nọ n'ihu nne na nna ha

A chọputara na umunwoke ndi Oba nwere ike ikpo nwunye ha ANE dika 'Moomii', '/nwunye ma/', '/one be ma/' (NKM), ANI, AMN, AO, AE, AI, MAI, TKM, na otutu ndi ozo.

Okwu akpomakpo ndi Oba maka 'nwanne'

Nwanne nwoke nnukwu

A chọputara ufodu okwu akpomakpo mmadu nwere ike iji kpoo nwanne ya nnukwu maobu onye jiri otutu afọ buru okwu ogo dika:

AI: Chinwèike, Uchènnà, Àmàechi, Chidièberè, Òtìtochukwu, Chikwàdo, Chideràa, Chinonso, w.d.g.

MAI: Chidi, Uchè, Nonso, Onyii, Èmekà, Ùbà, Ebùka, w.d.g.

ANE: Pàpa, Dàadii, Bròda, Nwanē

ANE + AI/MAI: Bròda Ònyekà, Bròda Uchè, Bròda Ùdokà, BròdaÒtìto, Bròda Ifeanyi, Bròda Chikwàdo, w.d.g.

TKM: Pàpa Ngozi, Pàpa Njidekà, Dàadii Onyemà, Nna Chidièberè, w.d.g.

OAM: Okpara m

AO: Òsòndi, Èkwuème, Ògbuèbùlè, Òmegènnàya, w.d.g.

AE:/agəɪjɪ/, Òmenòhà, Ekajimbà, w.d.g.

Okwu akpomakpo maka nwanne nwoke obere

Ufodu okwu akpomakpo ndi a choputara ndi Oba nwere ike iji kpo nwanne ha nwoke obere site na ndi a gbara ajuju bu ndi a:

AI: Chinèdu, Chimàràòkè, Òkèchukwu, Àmàechi, Chinèmere, w.d.g.

MAI: Òkè, Onyii, Sòchi, Ùgò, Chima, w.d.g.

TKM: Pàpa Nonye, Nna Onyekà, Dàadii Chikà, w.d.g.

OAM: Pàpa, Dàadii, Okpara m

AEF: bìa, lèe enyā, 'bìa nwàbe', 'bìaleka, w.d.g.

AIE: /anə/, ewu, /anəmanə/, eshi, w.d.g.

AIAIK: Ùzòàmaka Ogbuu, Ògòchukwu Ede, Ifeyinwā Ugwuàrùà, Ifeoma Òdò

AMN: Nwokē oma, Nnàa, Òshike, w.d.g.

Nwanne nwaanyị nnukwu

Ndi nchocha sitekwara n'aziza ndi a gbara ajuju onu were choputa ufodu okwu akpomakpo ndi mmadu na-eji akpo nwanne ha nwaanyị obere dika:

Aha izizi (AI) - Ogèchukwu, Ngozikà, Nwamaka, Ijèoma, Òbìàgèrì, Chioma, Àdannē, Nwannekà, Nnekà, Eyiuchè, Àmàrachukwu, na otutu ndi ozo.

MAI —Nwannē, Nne, Nwaka, Àmaka, Òbìà, Ùju, Chii, Àda, Ndidì, Ogè, Chinwè, Qlìi, na otutu ndi ozo.

ANE: Màmà, Mòomii, Sista, Nwanē

Sista + AI/MAI: Sista Uchè, Sista Chidì, Sista Gịnìkà, Sista Ijèoma, w.d.g.

TKM: Màmà Ìzunnà, Ne Onyekà, Mòomii Uche, w.d.g.

Okwu akpomakpo maka nwanne nwaanyi obere

Ufodu okwu akpomakpo ndi a choputara mmadu nwere ike iji kpo nwanne ya nwaanyi obere bu ndi a:

AI: Chidimmā, Chiàgozie, Okwudilì, Àmàuche, Chizòba, w.d.g.

MAI: Chimmā, Okwii, Uchè, Zòba, Qmà, w.d.g.

OAM: Màmà, Nne, Mòomii, w.d.g.

TKM: Màmà Ògònnà, Ne Ngozi, Mòomii Ùkàmaka, w.d.g.

AEF: bìa, lèe enyā', 'bìa nwàbe', 'bìaleka, w.d.g.

AIE: /anə/, ewu, /anəmanə/, eshì, mgbashi, w.d.g.

AIAIK - Ifeoma Ojọbọ, Ogechukwu Oña, Nneka Ugwuoke, Mmesoma Okanya, Chinyere Okanya, Ngozi Odo, w.d.g.

AMN: Neñne, Èchàràugò, Èkwaugò, Asa, w.d.g.

Nkwasị ihe a choputara

Site na nchoputa e nwetara, a choputara otutu okwu akpomakpo ndi Oba ji akpo nne na nna ha dika ANE, AO, ANU na AE. Ha anaghi akpo nne na nna ha aha izizi (AI) n'ihì na ha kwesiri ikwanyere ndi muru ha ugu. Otutu ndi okenye nwere ike itu nne maobu nna ha aha otutu otutu oge iji kpaa ha obi oma maobu kwanyere ha ugu okacha mgbe ha no ebe ndi mmadu no.

E sitere na nchocha a choputa na di na nwunye nwere ike iji okwu akpomakpo AO, AE, ANE, ANI egosi obidimma na adimnamma ha nwere ebe ha no. Ha na-akporitakwa onwe ha ANE iji gosi onodu ha n'ezinaulo dika nne na nna. Otutu oge, nwaanyi na-eji okwu akpomakpo ANU maobu AE akpo di ya iji kwanyere ya ugu. Nwoke na nwunye ya nwekwara ike iji okwu akpomakpo AI mabu MAI kporita onwe ha mgbe ha amutabeghi nwa maobu ihe choro iji kporita onwe ha. A choputakwa na otutu oge, na nwoke nwere ike iji AI maobu AIAIK kpo ya iji gosi iwe maobu obi adighi mma ebe nwunye ya ahụ no. N'aka nke ozo, nwaanyi anaghi eji udi akpomakpo ndi a akpo di ya iji gosi iwe maobu obi adighi mma n'ihì na ha na-

akwanyere di ha ugwu nke ukwu. Di na nwunye na-ejikwa okwu akpomakpo TKM akporita onwe ha iji kwanyere onwe ha ugwu dika ndi mutara nwa ma nwee ezinulo zuru oke.

Nchocha a mere ka a mara na ndi Oba nwere ike iji okwu akpomakpo AI, MAI, AMN, TKM, AIE, OAM, ANA, AO, AE, AIAIK, na ndi ozo were kpoo nwa ha mgbe di iche iche. A choputara na mgbe mmadu na-akpo nwa ya AI maobu MAI na o na-egosi na o bu nwa mmadu muru amu ka o nwere ike ikpo ya aha ya n'agbanyeghi afọ ole onye ahụ di. Otutu oge, nne maobu nna nwere ike ikpo nwa ha AMN maobu OAM iji gosi ihunanya onye ahụ nwere ebe nwa ya ahụ nọ. Ozo, ndi nne na nna ndi Oba nwere ike iji okwu akpomakpo AIE maobu AIAIK were kpoo nwa ha iji gosi nwa maobu umu ha n'obi adighi ha mma ebe ha nọ maobu iji gosi mgbaru ihu maka agwa maobu agwa ojoo onye ahụ na-akpa. Nne maobu nna nwekwara ike iji okwu akpomakpo AEF kpoo nwa ha mgbe ha achoghi ikpo nwa ha ahụ aha maobu mgbe ha choro igosi nwa ahụ n'obi adighi ha mma ebe ha nọ. A choputakwara na ha na-aloghachi azu kpowa nwa ha ahụ aha ha na-akpo ya na mbu mgbe onye ahụ gbanwere omume ya maobu hapu agwa ahụ mere ka nne ya maobu nna ya were udi okwu akpomakpo ahụ kpoo ya. A choputakwara na ndi nne na nna na-agbaru ihu mgbe onye ozo jiri udi ndi ahụ kpoo nwa ha. Ndi nne na nna na-ejikwa okwu akpomakpo TKM akpo nwa maobu umu ha mutara nwa iji kwanyere ha ugwu dika nne maobu nna n'ihia na ha amutala nwa maobu nwee ezinulo nke ha. Otutu mmadu na-ejikwa TKM akpo nwa ha iji mee ka ndi ozo nọ n'ezinulo kwanyere onye ahụ ugwu dika nne maobu nna. Otutu nne na nna na-eji ANA, AO maobu AE akpo nwa ha iji kwanyere ha ugwu okachasi ebe ndi mmadu nọ.

Nchoputa e mere gosiri na umunwanne nwere ike ikporita onweha AI maobu MAI tumadi mgbe ha ejighi otutu afọ were buru onwe ha ogbo. A choputara na nwnne mmadu nwoke maobu nwaanyi nnukwu nwere ike iji okwu akpomakpo AIAIK maobu AIE were kpoo nwanne ya obere iji gosi n'obi adighi yamma ebe nwanne ya obere ahụ nọ maobu iji doo ya aka na ntimaka ihe o na-eme adighi mma. Ozo, mmadu nwere ike iji okwu akpomakpo AMN maobu OAM were kpoo nwanne ya obere iji gosi nwanne ya ahụ ihunanya. E sitere na nchocha a choputa na o nwere ndi Oba na-akpo nwanne ha nwoke nnukwu jiri otutu afọ were buru ha ogbo maobu nke ha mara na o nwere ike imuta ogbo ha 'Papa' maobu 'Daadii' (ANE). Ufodu na-akpokwa nwanne ha nwaanyi ha chere na o nwere ike imuta ogbo ha 'Mama' maobu 'Moomii' (ANE) iji kwanyere ha ugwu. Otutu oge umuaka anaghi akpo nwanne ha nnukwu AI maobu MAI kama ha nwere ike iji okwu akpomakpo ANE, TKM, AO, AE, were kpoo nwanne ha nnukwu iji gosi ha nkwanye ugwu.

Otutu okwu akpomakpo e nwetara site na ndi a gbara ajuju dika 'Daadii', 'Moomii', 'Broda', 'Sista', 'Loya', 'Barista', 'Njiniya' na ndi ozo bu okwu ndi e nwetara n'asusu Bekee nke ihe kpata ya bu ngwakorita asusu Igbo na asusu Bekee, umuaka na ndi ntorobia ejighi asusu Igbo kporo ihe maobu n'ihia na ndi Igbo enweghi okwu Igbo maka okwu ndi ahụ.

Mmechi

Nchöcha a emeela ka otutu okwu akpomakpo ndi Obà di n'okpuru ochichi Udena na Steeti Enugwu ji akporita onwe ha maobu ekwu maka ndi ezinulo ha buru nke a gbara n'anwu. Okwu akpomakpo ndi e nyochara bu maka nne na nna, di na nwunye nakwa okwu akpomakpo ndi ahụ nne maobu nna ji akpo umu ha nwoke na umu ha ndi nwaanyi. Nwanchöcha gakwara n'ihu choputa okwu akpomakpo ndi ahụ nwanne na nwanne ji akporita onwe ha dika ndi nke nwanne obere ji akpo nwanne ha nnukwu nakwa okwu akpomakpo nwanne nnukwu ji akpo nwanne ya obere. E sitere na nchöcha a choputa na ndi Obà na-akwanyere nne na nna ha na ndi kara ha buru okenye n'ezinulo ugwu site n'iji okwu akpomakpo dabara adaba were akpo ha, n'ih i nke a, a na-enwe mgbaru ihu mgbe nwata jiri AI, MAI, AIE maobu AEF were kpo ndi okenye maobu nne na nna ha. Nchöcha a emeela ka a mara na ihe ndi Obà na-akporita onwe ha n'ezinulo na-eziputa ihe jikoro mmadu na ibe ya, onodu onye a na-akpo maobu ekwu maka ya no n'ezinulo, igosi etu obi siri di okwu na onye o na-akpo maobu onye o na-ekwu maka ya nakwa otutu ihe ndi ozu.

Arò

Okwu akpomakpo dika anyi maara bu otu ihe na-eziputa usoro obibi ndu na nsiniwu obodo, n'ih i nke a, nwanchöcha na-atu aro ka ndi okachamara mee nchöcha n'ih e gbasara ichoputa okwu akpomakpo maka ndi ezinulon'obodo di iche iche n'ala Igbo. O ga-adikwa mkpa ka e mee nchöcha gbasara okwu akpomakpo ndi ozu abughi ndi ezinulo ji eme akpomakpo n'ih i na o ga-enye aka iwepu mgbaghari anya ndi mmadu na-enwe maka ihoro okwu akpomakpo dabara adaba nke ga-eme ka mmadu ghara imechu onwe ya maobu onye ozu ihu.

Edensibja

- Allakbari, M. & Toni, A. (2008). "The realization of address terms in modern Persian in Iran: A sociolinguistic study". *Linguistik online*. 35(3), ihu 250-263.
- Braun, F. (1988). *Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and culture*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brown, R. & Ford, M. (2003). "Address in American English". Na D. H. Hymes (ohz). *Language in culture and society*. ihu 123-135.
- Brown, P. & Levinson, C. (1987). *Politeness: Some universals in languages and cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dickey, E. (1997). *Forms of Address and Terms of Reference*. *Journal of Linguistics*. 33, Ihu 255-274.
- Eze, A. U. (2004). *The origin of my town 'oba'. A Term Paper Presented in Partial Fulfilment for the Course Community Life and Development*.

- Ezeifeke, C. & Ojenugwa, J. S. (2019). "Politeness strategies and address terms in Igbo and Igala kinship cultures". *Studies in Literature and Language*. 18(2), ihu 44-49.
- Ideh, A. E. (2019). "Name and politeness: multiple address terms among the Igbo". *Language in India*. E wetere ya na www.Languageinindia.com. 22/2/2022.
- Igbo Phrasebook (2013). Addressing people. E wetere ya na <http://igbophrasebookaddress.html> 22//2022.
- Kahari, G. P. (1990) *The Rise of the Shona novel*. Gweru: Mambo Press.
- Mashiri, P. (1999). "Terms of address in Shona: a linguistics approach". *Zimbezia*. 26(1), ihu 125-133.
- Murphy, G.L. (1988). "Personal reference in English". *Language in Society*, 17, ihu 121–137.
- Nwakego, O. S., & Umezina, E. (2015). African Music and the Search for a New Musical Paradigm: A Study of Ikorodo Dance Group of Orba Enugu State, Nigeria. *Open Journal of Political Science*, 5, 128-134. <http://dx.doi.org/10.4236/ojps.2015.52015>
- Okafo, C. U. & Ewelukwa, U. (2018). *Nhazi asusu Igbo (usoro ohuru) maka siniosekondiri na koleeji*. Onitsha: A.C. Global Publishing Co.
- Ugorji, C. U. C. (2009). "Reflections on address forms: Politeness in Igbo family". *The International journal of language, society and culture*, 27, ihu 53–63.
- Wardough, R. (2010). *An introduction to Sociolinguistics*. (6th Ed.). Oxford: Blackwell
- Yang, C. (2010). "Translation of English and Chinese addressing terms from the cultural aspect". *Journal of language teaching and research*. 1(5), ihu 738-742.

Mgbakwunyè 'A'

Glöz I

Aha Igbo	Aha Bekee
adimnamma	Solidarity
akpomakpö ahanköwa	descriptive address
akpomakpö efu	zero address
akpomakpö mkpögharị azu	reverse address
akpomakpö ndị ezinụlọ	kinship address
akpomakpö nkwanje ugwu	honorific address
Ahaaka	personal name
aha echichi	title name
aha ikpeszu	last name
aha izizi	first name
aha izizi na aha ikpeazu	full name
aha mmenwa	pet name
aha otutu	Nickname
asusu mmèrè-nòòtù	sociolinguistics
akpomakpö ngosi akaorü	occupational title
igbara ihu	saving face
mkparịtaụka	conversation
nkwanje ugwu	respect/deference
Nsiniwu	Norms
nrube isi	Humility
okwu akpomakpö	address terms
Okwu	Speaker
onödü	Context

Glöz II
Ndepüta n’uju mkpöbiri okwu ufödu

Aha ichafu	Mkpörunisi
AE	aha echichi
AEF	akpömakpö efu
AI	aha izizi
AIK	aha ikpeazu
AIAIK	aha izizi na aha ikpeazu
AIE	akpömakpö ikwaemo
AKE	akpömakpö ke ekele
AMN	Ahammenwa
ANA	aha ngosi akaorü
ANI	aha ngosi ihunanya
ANU	aha nkwanyegwu
AO	aha otutu
NKM	nkebiokwu mkpöoku
OAM	okwu akpömakpö mgbaghari
TKM	teknöniimi